

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online) tijdschriften van Boom uitgevers zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this article may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of the publisher.

Boeken

Mijn leven is mislukt

Bespreking van

Jos Versteegen (2023). *Hans Keilson — Telkens een nieuw leven*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam. ISBN 9789046831014, 544 pp., € 39,99

JOS DE KROON

Hans Keilson, schrijver, dichter, psychiater en psychoanalyticus is niet zo'n bekende figuur in Nederlandse ggz-kringen, maar in Duitsland des te meer, voornamelijk omdat hij in het Duits publiceerde. Hij kreeg pas op het eind van zijn leven ook in Nederland meer bekendheid vanwege een recensie in *The New York Times* over *The death of the adversary* (2010), een vertaling van *Der Tod des Widersachers*, een roman die in 1959 verscheen. Deze zeer lovende recensie verscheen een jaar vóór het overlijden van de auteur. Het daaropvolgende internationale succes dat dit boek mocht ondervinden is het centraal staan van het trauma van de Jodenvervolging in nazi-Duitsland en de verwerking daarvan. Voor Keilson was *Der Tod des Widersachers* zijn grootste literaire project dat — pas na vijftig jaar — erkenning boekte. Het bevat thema's die in zijn professionele werk als een rode draad terugkeren wanneer het gaat over trauma(verwerking): goed en kwaad zijn met elkaar verbonden en vijanden ervaren een wederzijdse fascinatie waarbij ze in de ander iets terugzien van zichzelf. Ik had nog nooit iets van Keilson gelezen en dat komt voornamelijk doordat

hij niet publiceerde in Nederlandse vakbladen — voor zover ik heb kunnen nagaan. Bij toeval heb ik hem een keer ontmoet en wel door toedoen van zijn dochter Barbara, die overigens een bescheiden rol speelt in deze biografie. Zij zat in hetzelfde studentenkorps als ik en nodigde mij uit om bij de feestelijkheden rondom de promotie van haar vader in 1979 aanwezig te zijn. Ik heb hem uit beleefdheid de hand geschud; de afstand tot de eerbiedwaardige promovendus van inmiddels 68 jaar was indertijd te groot. De promotie had als titel *Sequentielle Traumatisierung bei Kindern — Deskriptiv-klinische und quantifizierend-statistische follow-up Untersuchung zum Schicksal der jüdischen Kriegswaisen in den Niederlanden*. Voor professor Freiling-Schreuder, de aanvankelijke promotor, was de te grote aandacht in het onderzoek voor de statistiek een hindernis om met de promotie verder te gaan. David de Levita heeft het van haar overgenomen en werd een persoonlijke vriend van Keilson. Vanaf die tijd zaten zij samen in een strijkkwartet met Keilson als violist. Het proefschrift van Keilson was gebaseerd op een onderzoek naar de gevolgen van traumata bij Joodse weeskinderen geboren tussen 1925 en 1944, over wie de voogdij moest worden geregeld. De conclusie van het onderzoek laat zich in het volgende citaat samenvatten:

«Kinderen met een gunstige tweede, echter ongunstige derde traumatische sequentie tonen ongeveer 25 jaar later een ongunstiger ontwikkelingsbeeld dan kinderen met een ongunstige

tweede maar gunstige derde traumatische sequentie. [...] De betekenis van de derde sequentie berust op de kwaliteit van het pleegmilieu in zijn vermogen de keten der traumatiserende elementen te doorbreken en hierdoor het gehele gebeuren te verzachten' (p. 323).

Het persoonlijke leven van Keilson wordt gekenmerkt door een sterke hang naar liefde en naar professionele erkenning op zowel het literaire als het therapeutische vlak. Op al deze fronten heeft Keilson een tekort ervaren. Zijn eerste roman *Das Leben geht weiter* was geen groot succes. Het boek was sterk geïnspireerd door en geënt op *Tonio Kröger* van Thomas Mann, voor wie hij een mateloze bewondering had. Zijn gedichten, die hij al vanaf zijn middelbareschooltijd schreef, hebben meer een persoonlijk karakter en verraden een zekere poëtische aanleg, zo laten de veelvuldige citaten in deze biografie zien. Tot een echte literaire erkenning is het pas gekomen in 2010, een jaar vóór zijn dood, zoals gezegd met *The death of the adversary*.

Wat de psychoanalyse betreft heeft het aanvankelijk ook niet echt stormgelopen. Zijn eerste ervaring was een afwijzing om in analyse te gaan bij een analyticus in Berlijn. Toen hij met deze teleurstelling bij zijn ouders thuiskwam, ontstak hij in een hevige woede, zoals die zich later bij tegenvallers vaker voordeden. Later heeft Keilson alsnog een leeranalyse bij Rik LeCoultre gedaan, waarmee hij een volwaardig lid werd van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse. Met het verlangen naar liefde deden zich nogal wat complicaties voor, zoals blijkt uit de biografie waar het gaat over de relaties met vrouwen. Complicaties die niet alleen maar toe te schrijven zijn aan de nazitijd, de

emigratie naar Nederland en het verblijf op onderduikadressen. Bij vaste relaties was er geregeld sprake van laterale verhoudingen die pas achteraf aan het licht kwamen en die een buitengewone verdraagzaamheid van de partners tonen. Pas in zijn tweede vaste relatie kwam er rust in zijn leven wat relaties betreft.

Hoe moeten we deze biografie waarderen? Ongetwijfeld is er sprake van een nauwgezette weergave van de gebeurtenissen in het leven van Keilson. De zeer uitgebreide documentatie van honderd pagina's is daar getuige van. Toch mis ik iets in deze soms wat al te gedetailleerde opsomming van feiten. Er is sprake van een gebrek aan een analyse van al deze gebeurtenissen. De auteur laat de interpretatie van de patronen in Keilsons leven over aan de lezer. Toch laat de biograaf Keilson op het eind van het boek zeggen: 'Mijn leven is mislukt.' Waarin zit die mislukking dan? Ontegengelijk heeft Keilson ook successen en erkenning mogen smaken. Zeker op het eind van zijn leven is hij een gevierd auteur geworden. Toch vindt hij dat zijn leven is mislukt.

Ik sluit niet uit dat de biograaf — zonder het expliciet te benoemen — ons de suggestie heeft meegegeven dat Keilson met deze aanduiding van mislukking naar zijn eigen trauma verwijst, met name naar dat hij zich kwalijk neemt dat hij zijn ouders niet heeft kunnen redden uit de klauwen van de nazi's, terwijl hij zelf bezig was zijn eigen hachje te redden.

Verder vraag ik mij af of Barbara wel zo blij is met alles wat over haar vader in dit boek de revue passeert.

Alles bij elkaar een boeiend boek over een, in mijn ogen, onderbelichte auteur, die toch tot een van de onzen mag worden gerekend.

Het eeuwige vraagstuk

Bespreking van

Bert Keizer (2024). *Het raadsel van de geest — Een filosofisch onderzoek*. Rotterdam: Lemniscaat. ISBN 9789047716167, 373 pp., € 29,99

JOS DIRKX

Eens in de zoveel tijd verschijnt er weer een boek over het lichaam-geestprobleem. Wellicht om opnieuw te benadrukken dat de kwestie al eeuwen bestaat. Het vraagstuk blijft fascineren en misschien is dat ook wel de reden dat het niet opgelost wordt of dat er voor sommigen inmiddels geen sprake meer is van een probleem. Kort samengevat: hoe kunnen we geestelijk leven verklaren uit het fysieke lichaam? Anders geformuleerd: hoe kunnen we het (fenomenale) bewustzijn met alle subjectieve ervaringen die daarbij horen verklaren uit objectief waarneembare breinactiviteit? Vermoedelijk gaat dat nooit gebeuren, vindt ook Bert Keizer, de auteur van dit boek. Hij is filosoof en arts en bekend als columnist in *Medisch Contact* en dagblad *Trouw*, en daarnaast als biograaf van Wittgenstein. Het boek heeft als ondertitel *Een filosofisch onderzoek* en lijkt geschreven met Wittgensteins adagium in gedachten: waarover men niet kan spreken moet men zwijgen. In een niet van ironie gespeende heldere stijl bestrijdt hij de hybris van zowel neurowetenschappers als filosofen die menen de puzzel gelegd te hebben. Hoewel hij hun drogredeneringen genadeloos blootlegt, toont hij respect voor de exercitie van hun denkwerk. Hij spreekt aanvankelijk enkele Nederlandse neurowe-

tenschappers, zoals Crone (*Het puberende brein*) en Swaab (*Wij zijn ons brein*), om daarna over te stappen op de filosofie, waar hij duidelijk meer van verwacht. Neurowetenschappers krijgen minder aandacht, vermoedelijk omdat ze brein en geest gelijkstellen en daarmee onbedoeld de achterhaalde identiteitstheorie aanhangen. Zo geeft Swaab aan dat het brein dat de geest produceert hetzelfde is als de nier die urine produceert. Echter, de productie van urine zoals die in de nier plaatsvindt verloopt weliswaar complex, maar is volledig in moleculaire termen te verklaren, in tegenstelling tot de productie van de geest. Veel neurowetenschappers denken een geestelijke activiteit beter te begrijpen of zelfs te kunnen verklaren wanneer ze weten wat zich gelijktijdig in het brein afspeelt. Dat is een illusie, omdat correlaties worden verward met causale verbanden. Het geestelijk leven wordt toegeschreven aan hersenweefsel, dat echter geestloos is. Hersenweefsel kan immers niet puberen, en een brein kan evenmin muzikaal, verliefd of opstandig zijn. Alleen een belichaamd mens opgenomen in een sociaal-culturele context kan liefhebben, fantaseren, plannen maken en emoties ervaren. Er is sprake van een mereologische fout waarbij eigenschappen van het geheel (de mens) ten onrechte worden toegeschreven aan onderdelen, zoals het brein, dat slechts voorwaardelijk, maar niet verklarend is. Er wordt immers niets verklaard wanneer het emotiegedeelte van de hersenen van de puberende adolescent overactief is bij emotioneel prikkelende situaties, en de ‘emotionele amygdala’ het wint van de ‘controleerende frontale cortex’. Het is een correlatie: het behelst niet meer dan dat de puber volop in ontwikkeling is en dat het brein volop in ontwikkeling is (p. 49). Het leidt hooguit tot